
TE TIKANGA REO IRIRANGI

E hāngai ana ngā paerewa e whai ake nei ki ngā whakaaturanga reo irirangi pāpāho katoa i Aotearoa. Ko te mana whakaputa whakaaro te tīmatanga o te whakaaroaro i ngā amuamu. Ka whakaae anaketia ngā amuamu ina e tika ana te whāititanga o te tika o te mana whakaputa whakaaro, e tūtohua e te ture, ka mutu tika ana i roto i tētahi pāpori manapori me te wātea.

Ko ngā paerewa i roto i tēnei tikanga me āta pānui i te taha o ngā takinga kōrero i mua o te Puka Tikanga.

WĀHANGA 1 Ngā Paerewa E Pā Ana Ki Ngā Kawenga Pāpori

- Paerewa 1** Te Āhua Tika me te Whanonga Tika
- Paerewa 2** Ngā Mōhiohio Whakaaturanga
- Paerewa 3** Te Pānga ki Ngā Tamariki
- Paerewa 4** Te Whakarekereke
- Paerewa 5** Te Ture me te Whanonga Tika
- Paerewa 6** Te Whakahāwea me te whakahahani
- Paerewa 7** Te Waipiro

WĀHANGA 2 Ngā Paerewa E Hāngai Ana Ki Ngā Kōrero Whakapāohotia

- Paerewa 8** Whakatautika
- Paerewa 9** Tōtikatanga

WĀHANGA 3 Ko Ngā Paerewa E Hāngai Ana Ki Ngā Tāngata, Ki Ngā Rōpū Whakahaere Rānei E Whai Wāhi Ana, E Kōrerohia Rānei I Roto I Ngā Pāpāho

- Paerewa 10** Tūmataitinga
- Paerewa 11** Tōkeke

WĀHANGA 1

NGĀ PAEREWĀ E PĀ ANA KI NGĀ KAWENGA PĀPŌRI

PAEREWĀ 1 – TE ĀHUA TIKA ME TE WHANONGA TIKA

Ko ngā tikanga noa onāianeī o te āhua tika me te whanonga tika me mau tonu, me ōrite hoki ki te horopaki o te whakaaturanga me te horopaki whānui o te pāhotanga.

Ngā Aratohu

- 1a Ko te horopaki e puta ai ngā ihirangi me te horopaki whānui ake o te pāpāho ka hāngai ki ngā mahi aromatawai mēnā i wāhia e tētahi pāpāho tēnei paerewa, tae atu ki:
 - te āhua o te whakaaturanga me te teihana
 - te wā o te pāpāho
 - mēnā i te matawā, i tāhoputia tōmuatia rānei te pāpāho
 - te whakamahi i ngā tohutohu kaimātakitaki, mēnā i whakamahia
 - te hunga mātakitaki e hāngai ana
 - ko ngā tūmanako o ngā kaimātakitaki mō te teihana me te whakaaturanga
 - te whai pānga marea ki te pāpāho.
- 1b Ina whai upane tōtika ngā kaipāpāho ki te whakamōhio atu ki ā rātau kaiwhakarongo mō te āhua o ā rātau whakaaturanga, me te āhei anō o ngā kaiwhakarongo ki te whakarite i ō rātau whanonga whakarongo o ā rātau tamariki, ko te tikanga kāore e wāhia tēnei paerewa.
- 1c He wahi whakatuanui te whakawhiti kōrero, nō reira ka tukuna he wāhanga ki a rātau kia taunanawe me te kārangī mō te painga o ngā tautohe pakari.
- 1d Ki te pāhotia kōpekatiā he whakaatuhanga hara nui mai i tētahi rōpū tuatoru, ko te tikanga kāore e wāhia te paerewa mēnā ka tere te whakatika a te kaihautū i te take.

PAEREWĀ 2 – NGĀ MŌHIOHIO WHAKAATURANGA

Me tuku e ngā kaipāpāho, mēnā ka taea, he tohutohu kaiwhakarongo ina he rerekē ngā ihirangi o tētahi pāpāho ki tērā e tūmanakohia ana e ngā kaiwhakarongo.

Ngā Aratohu

- 2a Ahakoa kāore tēnei paerewa e tino hāngai ana ki te reo irirangi, me puta he tohutohu kaiwhakarongo mēnā ka rerekē ngā ihirangi whakaaturanga o tētahi pāpāho ki tērā e tūmanakohia ana e ngā kaiwhakarongo mō te teihana, te whakaaturanga ake rānei.

PAEREWĀ 3 – TE PĀNGA KI NGĀ TAMARIKI

Me mātua whakarite ngā kaipāpāho kia taea ai te tiaki ngā tamariki mai i ngā pāpāho e pā kino ana ki a rātau.

Ngā Aratohu

- 3a Ka hāngai anake tēnei paerewa i ngā wā kei te whakarongo ngā tamariki (i te nuinga o te wā tae atu ki te 8.30pm, i mua i muri hoki o te kura – tirohia *Ngā wā noa e tino whakarongo ana ngā tamariki* i raro Ngā Whakamāramatanga, whārangi 9).
- 3b Ko ngā whakaatuhanga ka whakaaroarohia i raro i tēnei paerewa ko ēnei:
 - ngā whakaatuhanga hōkakatanga, kaupapa hōkakatanga rānei
 - ngā ihirangi whakarekerekere, kaupapa whakarekerekere rānei
 - reo kangakanga
 - ngā rīriri pāpori, kāinga rīriri rānei

- ngā whanonga mōrearea, whakararururu, hē ā-ture rānei
- ngā whakaatuhanga e whakaitihia, e tūkinohia rānei ngā tamariki, kararehe rānei
- ngā whakaahuatanga iroiro o ngā tāngata e tino mamae ana, e ahotea ana rānei

kei waho i ngā tūmanako o ngā kaimātakitaki mō te teihana me te whakaaturanga.

- 3c He whakaaroarotanga nui te horopaki ina aromātai ana i ngā amuamu i raro i tēnei paerewa, tae atu ki te aronga o te marea ki te pāpāho, te hunga mātakitaki me ō rātau tūmanako me ngā āhuetanga pare atu i ngā mamae ka tūpono puta ki ngā tamariki, pēnei i te pukuhohe, hua mātauranga rānei.

PAERewa 4 – TE WHAKAREKEREKE

Me āta tūpato ki te tohutoro whakarekerekere

Ngā Aratohu

- 4a He āhua kore nei e hāngai tēnei paerewa ki te reo irirangi (he nui ake te pānga ā-kite o ngā whakaatuhanga whakarekerekere).
- 4b Me tika ngā whakaahuatanga, kōrero rānei, mō te whakarekerekere i roto i te horopaki.
- 4c Me tūpato ngā kaipāpāho me ngā ihirangi ka whakatari, ka akiaki rānei i ngā mahi whakarekerekere, i ngā patu kino rānei.
- 4d I roto i ngā pitopito kōrero, ngā take o te wā me ngā whakaaturanga pono, ina pūrongohia ngā whakaatuhanga nanape, whakaohoho rānei hei whakaata i te ao whakarekerekere, me tika ngā whakaaturanga ki te pānga marea.
- Me tūpato ina whiriwhiri ana i ngā taipitopito whakairoiro kia whakaurua atu ki ngā whakaaturanga pitopito kōrero, otirā i ngā wā e whakarongo ana ngā tamariki.
 - Me whakamahi i tētahi tohutohu kaimātakitaki ina tika ana.

PAERewa 5 – TE TURE ME TE WHANONGA TIKA

Me aro ngā kaipāpāho ki ngā paerewa e ū ana ki Te Ture me te Whanonga Tika, te whai whakaaro ki te horopaki o te whakaaturanga me te horopaki whānui o te pāpāho.

Ngā Aratohu

- 5a Kua rawa ngā whakaaturanga e āta whakatairanga i ngā whanonga whakararururu nui, hē ā-ture rānei, tae atu ki ngā whakarekerekere, mate whakamomori, taihara nui me te kaikino matū.
- 5b He whakaaroarotanga hira te horopaki o te whakaaturanga me te horopaki whānui o te pāpāho ina aromatawai ana i ngā amuamu i raro i tēnei paerewa. Hei tauira, he rerekētanga i waenga i te whakaahuatanga pono, pakiwaitara, whakaari hoki, me te taumata o te pānga ki te marea ki tētahi whakaaturanga tētahi āhuetanga nui.

PAERewa 6 – TE WHAKAHĀWEA ME TE WHAKAHĀHANI

Kua rawa ngā kaipāpāho e akiaki i te whakahāwea, whakahāhāni rānei, o tētahi wāhanga o te hapori e ai ki te ira tangata, momo hōkakatanga, mātāwaka, pakeke, tūrangā mahi, nā tētahi whakapuakitanga tika rānei o te whakapono, ahurea, whakapono tōrangapū rānei.

Ngā Aratohu

- 6a E tautuhia ana te 'whakahāwea' ko te whakatenatena i ngā whakaritenga rerekē o ngā tāngata o tētahi wāhanga o te hapori, kia kino ai ki a rātau. E tautuhia ana te 'whakahāhāni' ko te whakaiti i te uara o te mana o tētahi wāhanga ake o te hapori.

- 6b Ko te hiranga o te mana whakaputa whakaaro ko te eke i tētahi taumata teitei o te whakahē, me te mau weriweri, kino rānei, me pēnei rawa te takahi i te paerewa kātahi ka kīia i whakatenatena tētahi pāpāho i te whakahāwea, whakahahani.
- 6c Ehara te whāinga o tēnei paerewa i te aukati i te whakapāoho i ngā whakaaturanga:
- pono
 - he kīianga tūturu o te kōrero taumaha, tātari, whakaaro rānei
 - pukuhohe tika, whakaari, pūhohe rānei.
- 6d Me whakaaroaro te horopaki i ngā wā katoa ina aromatawai ana mēnā i 'whakaarahia' e te kaipāpāho te whakahāwea, te whakahahani rānei, tae atu ki::
- te āhua o te whakaaturanga me te teihana
 - te wā o te pāpāho
 - mēnā i te matawā, i tāhoputia tōmuatia rānei te pāpāho
 - te whakamahi i ngā tohutohu kaimātakitaki, mēnā i whakamahia
 - te hunga mātakitaki e hāngai ana
 - ngā tūmanako o ngā kaimātakitaki mō te teihana me te whakaaturanga.
 - te whai pānga ki te marea ki te pāpāho.

PAEREWĀ 7 – TE WAIPIRO

I tua atu i te tautuku ki ngā ture, whakaritenga rānei e pā ana ki te whakatairanga i te waipiro, me whai ngā kaipāpāho i ngā whakatiki mō te whakatairanga i te waipiro e hāngai ana ki te kaupapa whakaaturanga e whakapāohotia ana.

Ngā Aratohu

- 7a Me whai kawenga pāpori ngā whakatairanga waipiro ka mutu kia kaua e akiaki i te hunga i raro i ngā tau ā-ture ki te whakapeto ki te hoko waipiro rānei.
- 7b Kaua ngā whakatairanga waipiro e puta i ngā whakaaturanga a ngā tamariki.
- 7c Kaua rawa he whakatairanga waipiro e whakaawe i tētahi pāpāho.
- 7d Me karo ngā whakaaturanga i te taunaki i ngā whakapetonga waipiro nui rawa.
- 7e Me whāiti ngā whakatairanga ki te waitohu, ingoa, moko rānei, me te aukati i ngā karere hokohoko.
- 7f Ko ngā whakatairanga mō ngā whakaaturanga whakatairanga waipiro me whakatairanga i te whakaaturanga i te tuatahi, me pāpaku te whakatairanga i tēnei.
- 7g Kāore e herea ngā kaipāpāho ki te whakakāhore i te whakatairanga waipiro mai i te whakaaturanga o tētahi huihuinga, āhuratanga rānei e whakapāohotia ana, ā, kei reira aua whakatairanga anō e kitea noatia ana i taua huihuinga, āhuratanga rānei. Me whakaaroaro anō ētahi atu aratohu i raro i tēnei paerewa.
- 7h Me whai whakaaro ngā kaipāpāho ki ngā whakaritenga o te Tikanga mō te Pānuitanga me te whakatairanga Waipiro a te Advertising Standards Authority ina whakarite whakatairanga mō ngā whakaaturanga whakatairanga waipiro.

WĀHANGA 2

NGĀ PAEREWĀ E HĀNGAI
ANA KI NGĀ KŌRERO KA
WHAKAPĀOHOTIA

PAEREWĀ 8 – WHAKATAUTIKA

Ina matapakitia ngā take tautohenga pānga tūmatanui i roto i ngā pitopito kōrero, ngā take o te wā, kaupapa pono rānei, me whakapau kaha ngā kaipāpāho, me tuku whai wāhitanga rānei, ki te whakarato whakaaro nui ki taua whakaaturanga anō, ki ētahi atu whakaaturanga i roto i te wā pānga tūmatanui.

Ngā Aratohu

- 8a Mō te hāngai mai o te paerewa, me mātua 'hira ki te ki te marea' te kaupapa, me 'tautohenga' ka mutu me 'matapaki' i roto i tētahi pitopito kōrero, ngā take o te wā, whakaaturanga pono rānei.
- 8b Kāore e taea he tauira mō te tuku wā ki ngā rōpū whai pānga ki ngā take tautohenga hira ki te marea'.
- 8c Kei roto i te aromatawai ki te whakarite mēnā i whakatakotokia ētahi atu tirohanga whānui ko ēnei e whai ake, ina hāngai ana:
- te whakatuwheratanga o te whakaaturanga me te āhua i whakaaturia te whakaaturanga, hei tauira:
 - o mēnā i waitohu rūpahu te whakaaturanga he aromātai tautika o tētahi take
 - o mēnā i āta whakamōhiohia atu te whakaaturanga e tirohia ana tētahi take mai i tētahi tirohanga ake (hei tauira, ngā pakipūmeka whakamaunga, ngā whakaaturanga urunga tūmatanui me te taunakitanga, ngā whakaaturanga tōrangapū hāngai, iti rānei)
 - o mēnā i whāiti rawa te whakaaturanga ki tētahi wāhanga o tētahi tautohe nui ake, uaua hoki
 - ko te āhua o te matapaki (he tino aromātai i tētahi take, he kōrero poto noa iho mō te take, pukuhohe, wenewene rānei)
 - ko te āhua o te take/ahakoa te mōhio tika pea o ngā kaiwhakarongo ki ngā whakaaro i whakaputaina ki ētahi atu whakaaturanga, tae atu ki ngā whakaaturanga i ētahi atu pāpāho (hei tauira, he take tautohe haere tonu, e mōhio ana pea ngā kaiwhakarongo ki ngā tirohanga matua o te take)
 - ko ngā hiahia e tūmanakohia ana e te hunga mātakitaki mō ngā ihirangi
 - te taumata o te whakahaere ā-ētita o te kaipāpāho i ngā ihirangi whakaaturanga.

PAEREWĀ 9 – TŌTIKATANGA

Me whakapau kaha ngā kaipāpāho ki te whakarite i ngā pitopito kōrero, ngā take o te wā, ngā whakaaturanga pono hoki:

- he tōtika e ai ki ngā take meka whakaaturanga katoa
- kāore e whakakotiti.

Ngā Aratohu

- 9a Kāore e hāngai ana te whakaritenga mō te tōtikatanga ki ngā tauākī e mārama ana hei tātaritanga, kōrero, whakaaro rānei, kua i te tauākī meka.
- 9b Ka aro te paerewa ki ngā whakaaturanga hē anake. Hei tauira, ehara ngā take hangarau, iti rānei kāore pea i tino whai pānga ki ngā mōhio o te hunga mātakitaki mō te whakaaturanga i te whakaaturanga.
- 9c Ki te tūpono puta he whakaaturanga meka hē, me wawe tonu ngā kaipāpāho ki te whakatika.
- 9d I te nuinga o te wā kāore e hāngai ngā whakaaturanga whakawhiti kōrero ki te paerewa tōtikatanga.
- 9e Kei roto i te aromatawai mēnā i whakapau kaha te kaipāpāho ki te whakaū i te tōtikatanga me whai whakaaro ki ēnei e whai ake, ina hāngai ana:
- te puna whakaaturanga pāpāho (hei tauira, mēnā i whakaputaina te whakaaturanga e tētahi rōpū whakahaere tōtika, he whirinaki atu ki tētahi pūkenga whai mana)
 - mēnā i te matawā, i tāhopotia tōmuatia rānei te pāpāho
 - mēnā he tino take anō ki te uiui i te tōtikatanga o ngā ihirangi whakaaturanga i mua i te whakapāhotanga
 - mēnā i rapu, i whakatakoto kōrero hoki/rānei te kaipāpāho, whakamāramatanga, wāhanga rānei mai i tētahi tangata hāngai, rōpū whakahaere rānei
 - mēnā ka taea tikahia te whānuitanga o te take tōtikatanga te whakarite e te kaipāpāho.

WĀHANGA 3

KO NGĀ PAEREWĀ E
HĀNGAI ANA KI NGĀ
TĀNGATA, KI NGĀ RŌPŪ
WHAKAHAERE RĀNEI
E WHAI WĀHI ANA, E
KŌREROHIA RĀNEI I
ROTO I NGĀ PĀOHOTANGA

PAEREWĀ 10 – TŪMATAITINGA

Me mau tonu ngā kaipāpāho ki ngā paerewa ōrite ana ki te tūmataitinga o te tangata.

Ngā Aratohu

- 10a E hāngai ana te paerewa tūmataitinga ki te tangata ka taea te tautuhi anake. I ētahi āhuatanga ka tautuhia pea he tangata ahakoa kāore i whakaingoatia, i whakaaturia rānei.
- 10b Kua ngā kaipāpāho e whakaatu i ngā kōrero matatapu, whakaatuhanga rānei mō tētahi tangata ki tētahi āhuatanga ka pāpourī tētahi tōtika e ōrite ana ki te tangata e pāngia ana.
- 10c He tika kia tūmanakohia te tūmataitinga whāiti e ai ki ngā kōrero, whakaatuhanga kua whakaaturia. Ko ngā āhuatanga hei whakauru, engari kāore i te whāiti noa, ahakoa kua puta tūmatanuitia ngā kōrero, whakaatuhanga rānei; he tāpui, he āritarita rānei te āhua hoki/rānei; he tika kia tūmanakohia e te tangata kāore e whakaaturia hoki/rānei.
- 10d I te nuinga o te wā kāore he tūmanako o te tangata ki te tūmataitinga e ai ki ngā take kua puta tūmatanuitia. I ētahi āhuatanga, ka tika te tūmanako tūmataitinga e ai ki aua kōrero, whakaatuhanga rānei ahakoa kua puta tūmatanuitia.
- 10e Kua rawa ngā kaipāpāho e āta kuhu pokanoa ki te noho takitahi, wehe rānei a te tangata, e tino hara ana ki tētahi e ōrite te āhua ki te tangata e pāngia ana.
- 10f He whakangungu ki tētahi amuamu tūmataitinga te whākī tūmatanui i ngā take whai pānga tūmatanui tika. Ko te taumata o te pānga tūmatanui me mātua ōrite ki te taumaha o te wāhi i te tūmatanui e mana ai te whakangungu.
- 10g Ehara i te wāhi i te tūmataitinga ina tuku whakaaetanga taua tangata ki te whakapuakina, te urutomonga. He matua, kaitiaki rānei, tētahi atu rānei 18 tau, neke atu rānei (e tiaki ana i te tamaiti mō te matua, kaitiaki rānei), ka āhei ki te whakaae atu mō te tamaiti heke iho i te 16 tau, engari me whakaae te kaipāpāho kāore te pāpāho i te ātete ki te painga o te tamaiti.

PAEREWĀ 11 – TŌKEKE

Me whakarite tika ngā kaipāpāho i ngā tāngata katoa, rōpū whakahaere rānei e whai wāhi atu ana, e kōrerohia ana rānei i roto i te pāpāho.

Ngā Aratohu

- 11a Ko te whiriwhiri he aha te tika ka riro kē mā te āhua o te whakaaturanga e tohu (hei tauira, ngā karere me ngā take o te wā, kōrero pono, whakaari, pukuhoe, pūhohe rānei). Me whakaaroaro anō te horopaki, hei tauira, te hira tūmatanui o te pāpāho.
- 11b Ko ngā kaiwhakauru me ngā kaikoha me whakamōhio rātau, i mua i te pāpāho, ki te āhua o te whakaaturanga me tā rātau i tuku ai anō, engari rawa mēnā e tika ana ki te pānga tūmatanui, e iti rānei tā rātau i tuku mai i roto i te horopaki o te whakaaturanga.
- 11c Mēnā i hiahiatia te whakaae ā-mōhio, i riro mai rānei mai i tētahi kaiwhakauru, kaikoha rānei tērā pea he whiriwhiringa hāngai i te whakataunga mēnā i tika te whakarite i te kaiwhakauru, kaikoha rānei [ka kitea ngā tohutohu he aha te 'whakaae ā-mōhio' i roto i ngā tohutohu tūmataitinga i te muri o tēnei Puka Tikanga].
- 11d Ki te pā kinotia he tangata, he rōpū whakahaere rānei mōna i kōrerohia, i whakaaturia rānei i roto i tētahi pāpāho, ko te tikanga me whai wāhi tika te tangata, rōpū whakahaere rānei ki te whakaputa kōrero mō te whakaaturanga, i mua i te pāpāho. He aha te 'tika me te whaitake' ka riro mā ngā āhuatanga e tohu.
- 11e Ko ngā wāhanga i ētitatia me tika te whakaata i te wairua o ngā putanga katoa, whakaaro rānei i whakaputaina.
- 11f Kua rawa ngā kaipāpāho e whakapāoho mōhiohio i riro āweke mai, tinihanga mai rānei (tae atu ki tētahi taputapu hopu kōrero huna), engari rawa mēnā i tika i raro i te pānga tūmatanui.
- 11g Ko te whakamahi waea hīanga hei whakaputanga tūturu o te pukuhoe ka whakaaehia i te nuinga o te wā, engari me tūpato kei mamae noa te hunga kore mōhio.
- 11h Kua rawa te tangata, otirā ngā tamariki me ngā taiohi, e whakaaturia ana i tētahi whakaaturanga kia kua e apohia, e whakamōraro, e tautuhi huhunatia.
- 11i Ina whakarite ana ngā whakaaturanga āhuatanga ahotēa (hei tauira, pūkatokato me te pōuritanga) me matawhāiti, tūtohutanga hoki ngā kaipāpāho.